

آینده پژوهش‌های رجالی نور

فریدون سبحانی

fsobhani@noornet.net

الف. نرم‌افزار کتابخانه جامع رجال و درایة النور ۲

کارآمدی دانش رجال و درایه در حفظ و صیانت از سنت و احادیث معصومین (علیهم السلام) بر کسی پوشیده نیست. اهتمام ویژه اصحاب بزرگوار ائمه (علیهم السلام) و توجه خاص عالمان و فقیهان برجسته شیعه به این دانش‌ها نیز بر اهمیت آن می‌افزاید. به همین جهت، صاحب‌نظران معتقدند علم درایه، از جمله علوم است که فقه و اجتهاد بر آن توقف دارد.

علم رجال، دانشی است که از احوال راویان حدیث سخن می‌گوید و موضوع آن، راویان حدیث است و مسائل آن، علم به اوصافی از راویان است که می‌تواند در اعتبار و عدم اعتبار روایت ایشان دخالت داشته باشد. اوصافی چون: وثاقت، عدالت، ضعف، صحت، مذهب، طبقه و تعیین هویت عناوین اسناد، از این قبیل است. برای بررسی و ارزیابی اسناد احادیث، کتاب‌های رجالی، به‌ویژه اصول اولیه رجالی، نخستین و آماده‌ترین منابع به شمار می‌آیند. پس از آن، اسناد، مهم‌ترین منبع رجال تلقی می‌گردند.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، از بدو تأسیس در سال ۱۳۶۸، تحقیق در زمینه اسناد روایات و تهیه معجم رجال رایانه‌ای را در صدر برنامه‌های خود قرار داده است. معجم اسناد کتب اربعه، معجم الفاظ کتب رجالی و معجم اسناد کتب صدوق، محصول تلاش چندساله این مرکز در بخش رجال است. علاوه بر این، بخش مهمی از منابع رجال شیعه را نیز در نرم‌افزار کتابخانه‌ای رجال شیعه ارائه نموده است.

نرم‌افزار کتابخانه رجال شیعه، در نوع خود، کامل‌ترین نرم‌افزار جامع منابع رجالی بود. این برنامه، با هدف آسان‌سازی دسترسی پژوهشگران به آثار رجالی شیعه تهیه شده و در آن، متن مهم‌ترین کتاب‌های مذهب امامیه در زمینه علم رجال، همراه با قابلیت‌های متنوعی جهت جست‌وجو و انجام پژوهش‌های گوناگون رجالی ارائه گردید.

در این برنامه، ۱۰۰ عنوان از منابع و تألیفات مهم علم رجال که توسط دانشمندان شیعه نگارش یافته، گرد هم آمده است. انواع مختلف نگاشته‌های رجالی فراهم آمده در این مجموعه، اعم از

طبقات، فهرست‌نگاری، تک‌نگاری، جرح و تعدیل که در فاصله زمانی قرن سوم هجری تا قرن اخیر به رشته تحریر درآمده، این برنامه را به یک کتابخانه نسبتاً کامل و جامع تبدیل کرد که در مجموع، ۲۶۱ جلد کتاب را در اختیار طلاب سطوح عالی حوزه، دانشجویان علوم حدیث و محققان رجال قرار داد.

کتاب‌های این برنامه محدود به منابع رجالی شیعه است؛ و حال آنکه درخواست‌های بسیاری از سوی کاربران و پژوهشگران رجالی مبنی بر ارائه منابع اهل سنت در کنار منابع شیعه، به میان آمد که ضرورت فراهم کردن کتابخانه‌ای جدید و جامع از منابع علوم رجال و درایه فریقین، با هدف آسان‌سازی دستیابی به منابع این دو دانش و ایجاد زمینه پژوهش‌های برتر و بیشتر، کاملاً احساس می‌شد.

بدین جهت، نسخه دو کتابخانه رجال با هدف ارتقای نسخه یک کتابخانه رجال شیعه و افزودن منابع درایه شیعه به آن و نیز تجمیع منابع رجال و درایه اهل سنت، در دستور کار قرار گرفت.

هم‌اکنون، این برنامه از تولیدات آینده مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی به شمار می‌رود که مرحله تهیه فهرست منابع آن، با مشورت و نظارت متخصصان این علوم به اتمام رسیده و مدتی است که شناسایی و تهیه منابع آن در حال انجام است. در این برنامه نیز مانند سایر فعالیت‌های این مرکز، فرمت‌گذاری‌های لازم در متون در حال انجام است. این منابع، شامل بیش از ۳۷۰ عنوان در حدود ۱۲۰۰ جلد از مهم‌ترین کتاب‌های رجال و درایه مذهب امامیه و اهل سنت می‌باشد.

کتاب‌های نرم‌افزار در چهار دسته کلی جای می‌گیرند: رجال شیعه، درایه شیعه، رجال اهل سنت و درایه اهل سنت.

شاخه‌های زیرین علم رجال، مواردی مانند: مصادر اولیه، طبقات، سندشناسی، جرح و تعدیل، توحید مختلفات، تمیز مشترکات، صحابه، جوامع رجالی، اسامی و کنیه‌ها، فواید رجالی، ضعفاء، ثقات، رجال شهرهای خاص، قواعد رجالی، کلیات رجالی، انساب، طرق و مشیخه و یا رجال جوامع حدیثی، خواهند بود. مباحثی مانند: مصطلح الحدیث، کلیات درایه، اقسام الحدیث، علل الحدیث، احادیث موضوعه، حدیث ضعیف، خبر متواتر، طرق تحمل حدیث، مصطلحات، کتاب‌شناسی و قواعد درایه، از شاخه‌های زیرین علم درایه خواهند بود.

این برنامه، همچون دیگر محصولات کتابخانه‌ای نور، از قابلیت‌های تخصصی و قابلیت‌های عمومی و مشترک، جهت جست‌وجو و انجام پژوهش‌های گوناگون، برخوردار خواهد بود.

مخاطبان هدف در این نرم‌افزار، اساتید و پژوهشگران علوم رجال و درایه، اساتید و پژوهشگران فقه در سطوح عالی حوزه علمیه، اساتید و دانشجویان حوزه و دانشگاه در رشته‌های فقه و علوم حدیث می‌باشند.

مراحل تولید این نرم‌افزار، طبق برنامه‌ریزی انجام شده - ان‌شاءالله - در انتهای سال ۱۳۹۹ پایان می‌یابد و در اختیار پژوهشگران قرار خواهد گرفت.

ب. معرفی نرم‌افزار درایة النور ۳؛ دانشنامه تخصصی رجال شیعه

موضوع برنامه

درایة النور ۳ یا دانشنامه تخصصی رجال شیعه، یک نرم‌افزار تخصصی رجال شیعه است که از چهار بخش اصلی: کتابخانه، سند، راوی و پژوهش تشکیل شده است. کتب اربعه، کتاب‌های حدیثی شیخ صدوق، برخی دیگر از منابع بحار الأنوار، وسائل الشیعه، کتب ثمانیه رجالی، معجم رجال الحدیث، تفصیل طبقات الرواه و برخی کتب تحقیقی رجالی و گزیده‌ای از مقالات رجالی، محتوای این برنامه را تشکیل می‌دهند.

مهم‌ترین ویژگی این برنامه، ارائه فهرست‌های متنوع از کتب رجالی و نمایش اطلاعات اجمالی از اسناد کتاب‌های حدیثی است. در این برنامه، اسناد کتاب‌های حدیثی بازسازی شده و مورد ارزیابی قرار گرفته و اطلاعات رجالی راویان با ارزیابی آنان در دسته بندی‌های مختلف به کاربر ارائه می‌شود.

ارتباط راویان، طبقه، اساتید، شاگردان، موضوعات و ابواب روایت‌شده توسط هر راوی، اسناد و احادیث مشابه، اتصال تعلیقات به اسناد، راویان و... از ویژگی‌های دیگر این دانشنامه می‌باشد.

این نسخه، در راستای فعالیت‌های پژوهشی رجالی گروه بوده و به‌نوعی تکمیل‌کننده نسخه قبلی می‌باشد و بخشی از آن، فعالیت‌هایی است که در سال‌های قبل انجام گرفته و در این نسخه، تکمیل گردید و در واقع، مسیر فعالیت‌های پژوهشی رجالی، بدون تکمیل آن، ناقص خواهد ماند.

هدف تولید

علم رجال، همواره به عنوان یکی از پایه‌های اجتهاد و استنباط احکام شرعی مطرح بوده و همه علمای شیعه بر لزوم رجوع به روایات معصومین (علیهم السلام) برای استنباط احکام شرعی و دستیابی به معارف ناب علوم مختلف، مانند: تفسیر، تاریخ، کلام، اخلاق و آداب اتفاق نظر دارند. این برنامه، با هدف پاسخگویی به نیاز فقهی و حدیثی اساتید و پژوهشگران حوزه‌های علوم اسلامی، هموار کردن مسیر پُریچ‌وخم علم رجال، فراهم آوردن بستر

مناسب برای پژوهش‌های رجالی مبتنی بر اسناد، در مهم‌ترین و پُرمراجعه‌ترین منابع حدیثی شیعه (کتب اربعه و وسائل الشیعه، منابع بحارالانوار و اسناد صدوق)، گامی در رونق دوباره این علم در حوزه علوم حدیث به انجام رسیده است. با استفاده از این برنامه رایانه‌ای، شناسایی راویان و ارزیابی اسناد و کشف و رفع اختلالات سندی با سهولت و در کمترین وقت انجام می‌گیرد و قابلیت‌های گوناگون آن، بهره‌مندی از فواید علم رجال را برای علاقه‌مندان میسر می‌سازد.

فعالیت‌های پژوهشی جدید

در نسخه جدید برنامه درایة النور، فعالیت‌های پژوهشی جدیدی سامان یافته است که به شرح ذیل است:

اول: توسعه کمی و کیفی کتاب‌های کتابخانه و منابعی که در آنها اسناد بازسازی شده و راویان مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند؛ شامل:

۱. توسعه منابع کتابخانه تا حدود ۱۲۰ عنوان در چهارصد جلد؛
۲. اضافه کردن ۱۱ عنوان از منابع بحار الأنوار به منابع کارشده نسخه ۲؛
۳. اضافه کردن ۶ عنوان مهم از منابع راوی‌شناسی اهل سنت؛
۴. اضافه کردن آثار مستقل رجالی برخی علمای صاحب‌نظر معاصر؛
۵. استخراج مباحث رجالی بعضی علمای صاحب‌نظر رجالی از لابه‌لای تقریرات فقهی آنان.

دوم: اعمال و هماهنگی معیارها؛ شامل:

۱. تکمیل بازسازی اسناد، به‌خصوص در کتاب‌های جدیدی که به برنامه اضافه شده؛
۲. تکمیل و هماهنگی عناوین معیار، به‌ویژه در کتاب‌های جدیدی که به برنامه اضافه شده و برطرف کردن نواقص و هماهنگی معیارهای نسخه دو؛
۳. تکمیل، اعمال و پیاده‌سازی کدهای معیار، واسطه، راوی و سند اعمال شده در درایة النور ۲؛

این نسخه، در راستای فعالیت‌های پژوهشی رجالی گروه بوده و به‌نوعی تکمیل‌کننده نسخه قبلی می‌باشد و بخشی از آن، فعالیت‌هایی است که در سال‌های قبل انجام گرفته و در این نسخه، تکمیل گردید و در واقع، مسیر فعالیت‌های پژوهشی رجالی، بدون تکمیل آن، ناقص خواهد ماند

۴. بازسازی اسناد کتب رجالی، مانند اسناد رجال کشی و رجال نجاشی (غیر طرق) و اصلاح موارد خطا در بازسازی موجود در نسخه دو؛
  ۵. هماهنگی فهرس تخصصی تعریف‌شده در این خصوص؛
  ۶. استخراج کتب راویان از دل سند احادیث و به تفکیک ابواب؛
  ۷. تکمیل و رفع اشکال در تعیین موضوع و ابواب روایات.
- سوم:** تکمیل و اتصال توضیحات در اسناد و راویان؛ شامل:
۱. اضافه کردن توضیحات حیلوله‌ها و ارائه مستقل توضیح الأسناد تهذیب و آماده‌سازی آن برای استفاده در کتابخانه؛
  ۲. الحاق تعلیقه‌های تعریف‌شده در نسخه دو؛
  ۳. هماهنگی فهرس تخصصی تعریف‌شده در این خصوص؛
  ۴. اتصال تعلیقه‌های مرحوم آیت‌الله العظمی بروجردی و برخی بزرگان به اسناد؛
  ۵. الحاق توضیح الأسناد تهذیب؛
  ۶. الحاق مقالات (کتاب کشف الثقب)؛
  ۷. الحاق دیگر مستندات مبانی اعمال شده در جرح و تعدیل راویان و بازسازی اسناد؛
  ۸. تحقیق و نوشتن مقالات پژوهشی برای مستندات برنامه.

چهارم: تکمیل، تحلیل و ارائه راهکارهای اجرای مبانی توثیقات عام؛ شامل:

۱. تعریف فهرست مبانی توثیقات عام (حدود ۳۰ توثیق عام)؛
  ۲. میدانی کردن آنها و تحلیل و طراحی انتخاب از فهرست مذکور؛
  ۳. تکمیل و هماهنگی فهرس تخصصی تعریف‌شده در این باره؛
  ۴. تکمیل، تحلیل و ارائه راهکارهای اجرای استظهارات توثیقات خاص و هماهنگی کدهای جرح و تعدیل راویان؛
  ۵. بازبینی و هماهنگی نهایی کدهای ۱۲۸ نوع واژه جرح و تعدیل؛
  ۶. هماهنگی فهرس تخصصی تعریف‌شده در این خصوص.
- پنجم:** بازبایی و نمایش متحدات و مشابهات روایات؛ شامل:
۱. تکمیل و کاربردی کردن اتصال وسایل و پاورقی‌های روایی؛
  ۲. تکمیل و کاربردی کردن روایات مشابه.

ششم: تکمیل و اصلاح شناسنامه راویان؛ شامل:

۱. تکمیل و اصلاح شناسنامه از مصرحات ثمانیه و کدهای راویان در اسناد: توضیح اینکه شناسنامه راویان، قبلاً فقط از مصرحات ثمانیه به شکل دستی بدون اتصال به موارد، تهیه شده بود؛ ولی باید به شکل نهادینه با امکان پیوند به نشانی‌های مورد نظر تکمیل شود و بخشی دیگر از شناسنامه و مشخصات راویان که در کدهای راویان نمود پیدا کرده، اضافه شود.
  ۲. تعیین طبقه راویان بر مبنای اطلاعات رجالی و اصلاح اطلاعات طبقه در نسخه ۲ که بر اساس استخراج طبقه از سیری است که راویان درون اسناد داشته‌اند؛
  ۳. هماهنگی فهرس تخصصی تعریف‌شده در این باره.
- هفتم:** شاگردان و مشایخ در اسناد؛ شامل: تکمیل، هماهنگی و رفع اشکال‌های نسخه ۲ در بحث شاگردان و مشایخ. ■